

GÖMÖRI GYÖRGY

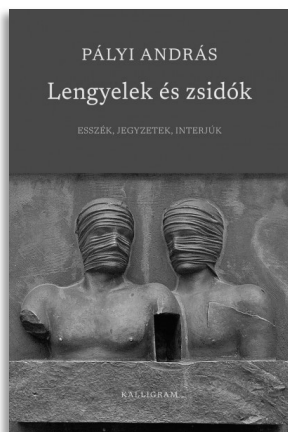
Széles lengyel keresztmetszet

PÁLYI ANDRÁS:
LENGYELEK ÉS ZSIDÓK.
ESSZÉK, JEGYZETEK, INTERJÚK

Pályi András új könyvének, a *Lengyelek és zsidók* címe meglehet, fölkelti egyesek kíváncsiságát, másrészt lesz, akit elriaszt, de már előljáróban meg kell mondanom, hogy a cím csak részben fedti ennek a rendkívül gazdag könyvnek a tartalmát. A polonistaként és íróként egyaránt ismert szerző ugyanis nem csupán a lengyel–zsidó együttélés szövevényes történetét és drámai részleteit dolgozta föl könyvében, hanem ebbe sűrítette az elmúlt fél évszázadban, de főleg 2000 óta megjelent írásait és interjúit. Ezek között találunk az újabb kori lengyel színházzal és a modern lengyel filmmel foglalkozó szövegeket, de politikai vitairatokat is, amelyekből kiderül, hogy a Gombrowicz-fordító Pályi nemcsak hogy nagyon érti a dolgát, de különös érzékkel mutat rá a lengyel és a lengyelországi zsidó kultúra olyan értékeire, amelyekről a szélesebb olvasóközönségnek nincs tudomása. Így újabb könyve nem csak hiánypótló, de egyszerűs mind a legjobb értelemben vett ismeretterjesztő alkotás.

A könyv középpontjában bizonyos értelemben a Jedwabne-ügy áll, amit Jan Tomasz Gross könyve a *Szomszédok* exponált. Gross lengyel születésű, Amerikába emigrált történész, aki kutatásai közben rábukkant egy olyan eseményre, aminek feltárása valósággal sokkolta a lengyel közvéleményt. 1941 nyarán német jóváhagyással, de helyi lengyel polgárok kezdeményezésére ebben a Jedwabne nevű kelet-lengyelországi városkában borzalmas pogrom ment végbe, ami a he-

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
310 oldal, 3990 Ft

lyi zsidó lakosság szinte teljes kiirtásával végződött – azzal, hogy negyven lengyel állampolgár egy pajtába terelt több száz, lehet, hogy ezernél is több emberre (főleg öregekre, nőkre és gyerekekre) rágyújtotta az épületet. Bár másutt is voltak ebben az időben, a Szovjetunió elleni háború kezdetén pogromok, Jedwabne mindent felülmúlt brutalitásban és kegyetlenségben, ezzel vált a lengyel háborús bűnök szimbólumává.

Pontosabban azzal, hogy lerombolta a lengyel hősiesség és áldozat-kultusz mítoszáét. Eddig úgy tudtuk, mivel nem volt lengyel Quisling és a varsói ellenállásban, valamint Auschwitzban az eleve halálra ítélt zsidók mellett számos lengyel halt mártírhálált, Lengyelország kivétel, itt kollaboráltak legkevesebben a náci megszállókkal. Nem csak Varsóban, több más vidéki gettóban volt szervezett ellenállás, és az 1943-as varsói gettófelkelést 1944 nyarán az Armia Krajowa varsói felkelése követte, óriási emberáldozattal. Alulírott is hitt a lengyel hősiesség mítoszában, gyakran szembesítve a lengyel ellenállást a magyar meghunyászkodással, illetve a németekkel való készséges együttműködéssel. Pályi András több írásban foglalkozik Jedwabnéval, illetve hatásával, külön interjút közöl Gross-szal, amelynek talán egyetlen hibája, hogy nem kérdez rá az 1946-os, tehát háború utáni kielcei pogrom körülményeire (37 zsidó, három nem zsidó halott), amit az újabb kutatások szerint nem a helyi lakosok, hanem a lengyel belbiztonság emberei kezdeményeztek, valószínűleg az NKVD utasítására. (Igaz, a 154. oldalon Pályi hivatkozik Krystyna Kersten könyvére erről a mai napig vitatott témáról.)

Jedwabne ügye az angol sajtót is felkavarta, és amikor 2001-ben a lengyel UNESCO-bizottság felkért engem egy előadásra arról, hogyan látják a műveltebb angolok Lengyelországot, a varsói Irodalmi Múzeumban azt találtam mondani: „ma Jedwabne az angol–lengyel kapcsolatok egyik neuralgikus pontja”. Ez a kijelentés kisebb vitát váltott ki, mert egy hozzászóló „lengyel-ellenesnek” nyilvánította, bár ezt a nézetet a mintegy 70 főnyi közönség szinte egyhangúlag elutasította. Persze a varsói liberális értelmiség nem képviseli egész Lengyelországot, a parasztság inkább hallgat a katolikus egyház, illetve a populista propaganda szavára, mégis ez az epizód meggyőzött arról, hogy nem reménytelen az újabbkori lengyel történelem és ezen belül a keresztény–zsidó kapcsolatok újraértékelése.

Amiben sokat segített II. János Pál pápa és a krakkói *Tygodnik Powszechny* című liberális-katolikus hetilap, amelyik rendszeresen helyt ad a keresztény–zsidó párbeszédnek, annak ellenére, hogy egyes püspökök még mindig elutasítják az antiszemizmussal való szembenézést. Pályi könyvének egyik fejezete, Wojciech Lewański jasiéncai plébános püspöki meghurcoltatása éppen erről szól, bár úgy tűnik, Ferenc pápa inkább mellette és nem a püspök mellett foglalt állást, és Lewański ügye újabban megnyugtatólag rendeződött.

Pályi könyvében több írás foglalkozik Andrzej Wajda művészetével, különös tekintettel a világhírű rendező három művére, amelyek közül kettő, a

Nagyhét és a *Korczak* a holokausztról szól, a harmadik, a *Katyń* pedig a szovjet NKVD által 1940-ben elküldött tömeggyilkosságról. Korczak doktor, a varsói gettó árvaházának legendás vezetője, amikor gyerekeinek deportálására került sor, vállalta gondozottjainak sorsát, elkísérve őket a treblinkai haláltáborba. Wajdát sokáig a kommunista lengyel cenzúra tartotta vissza a Korczak-film elkészítésétől, de a *Katyńt*, mielőtt a rendszerváltás után lehetett, filmre vitte – nemcsak azért, hogy dokumentálja a fogoly lengyel tiszték kivégzését, hanem hogy bemutassa, hogyan reagált a lengyel társadalom erre a még a náci bűnöket is bizonyos értelemben felülmúló bűntényre. A hosszú ideig elhazudott és nemzeti traumát okozó kivégzések ügye felveti a katonai helytállás és hősiesség kérdését – nem annak volt-e igaza, kérde Pályi, aki mint Ryszard Kapuscinski író apja, az első adandó alkalommal megszökött a szovjet fogságból, és csatlakozott az ellenálláshoz?

Wajda mellett Pályi elég hosszan tárgyalja az Auschwitzról filmet készítő Aleksander Ford ellentmondásos karrierjét, de ismerteti Pawel Pawlikowski *Ida* című filmjét is, amelynek főhőse egy zsidó származású apáca, akinek szembesülnie kell identitásával, és el kell döntenie, mit kezdjen életével. A brit-lengyel Pawlikowski egyszerű eszközökkel készített drámai, helyenként megrázó filmet, vele együtt az amerikai-lengyel Roman Polański *A zongorista* című filmjével szintén kivívja Pályi elismerését, inkább „anti-Polańskinak” minősítve ezt a művet, mert benne a rendező felhagy korábbi látványos megoldásaival, és egy „meglepően tiszta, őszinte művet” hoz létre. De Pályi beszámol egy olyan, a hőskorszakkal leszámoló újabb filmről is, mint Marcin Kryszałowicz *Hajtóvadászat* című műve, a háború alatti partizánvilág nyers, szinte brutális ábrázolása – ezt a szükséges nemzeti önvizsgálat részének tekintem. Azt hiszem, annak, aki ma tájékozódni akar a lengyel film ügyeiben, fel kell lapoznia Pályi András könyvét.

A válogatás fontos részét alkotják az interjúk, amelyek közül itt összesen hatot olvashatunk: egyet a már említett Gross-szal, egyet Barbara Toruńczyk lapszerkesztővel, az Amerikába emigrált Janusz Glowackival, az Austeria Kiadó dinamikus igazgatójával, Wojciech Ornattal és kettőt Adam Michnikkel. Úgy tetszik, Michnik – *A lelkiismeret dolgairól* című alfejezet főhőse – egy olyan író-politikus, aki nem a közvéleményre vagy a rövid távú érvényesülésre, egyedül saját lelkiismeretére hallgat. Adam Michnik először az 1968-as diák-tüntetésekén tűnt föl, utána többször ült börtönben, végül a rendszerváltás után a *Gazeta Wyborcza* című napilap főszerkesztőjeként lett a lengyel politikai élet fontos személyisége. Több könyve jelent meg magyarul, többször járt Budapesten. Érdekes összevetni Pályinak adott 2006-os interjúját a 2011-essel – mindkettő először az Élet és Irodalomban jelent meg –, az elsőben a súlypont inkább az önazonosság, a többfajta identitás problémáján van, míg a másodikban Michnik jól elemzi a magyar és lengyel populizmust, illetve ha-

talomtechnikát. Utóbbiból érdemes egy mondatot idézni: „A populisták ahhoz nagyon értenek, hogy ígéjjenek, ahhoz azonban egyáltalán nem, hogy az ország problémáit megoldják”. 2023-ra Lengyelország már fölismerte a michniki tétel igazságát, és leváltotta a populista kormányt; vajon ez mikor fog megtörténni, illetve megtörténhet-e erőszak nélkül a rendeleti úton kormányzott Magyarországon?